

# FORMA JAVU A PREVRÁTENÉ VEDOMIE

VÁCLAV ČERNÍK, Katedra logiky a metodológie vied FFUK, Bratislava

ČERNÍK, V.: The Phenomenal Form and the Reverted Consciousness. *Filozofia* 38, №. 3, p. 304

In the paper the process of the rise of the phenomenal form of objects, their quantitative departure from substance, the rise of the reverted (irrational and imaginary) forms, reflected in the reverted consciousness and the character of appearance, illusion and fetishism are analyzed.

Keď chceme pochopiť pohyb a vývin nejakého predmetu, musíme najprv previesť jeho zjavné bytie na jeho vnútorný základ a objasniť jeho pôvod. Pritom nevyhnutne abstrahujeme od mnohotvárných javových foriem predmetu, resp. od množstva sprostredkujúcich článkov, ktoré ich spoludeterminujú. Postup poznania od zjavného bytia predmetu k jeho podstate a „bunke“ je však iba jednou z protikladných fáz procesu jeho teoretickej reprodukcie. „Podstata sa musí prejavíť.“ (8, s. 101) To, čo sme odhalili analýzou, abstrakciou a indukciou, musíme teraz dokázať syntézou, konkretizáciou a dedukciou. Podstata, ktorá by sa nejavila, by nebola reálnym základom skutočnej existencie a nebola by teda ani reálne existujúcou podstatou. K tomu, od čoho sme abstrahovali, sa preto musíme vrátiť: musíme preskúmať mnohotvárne javové formy predmetu, spôsob, akým sa jeho podstata prejavuje v bezprostrednom bytí a odráža v bežnom vedomí.

Javová forma je vonkajšia, povrchová stránka vecí, javov, procesov. „Javové formy sa reproduktujú bezprostredne a spontánne ako bežné formy myslenia“, kým podstatný vzťah, ktorý sa v nich prejavuje, resp. vnútorný základ, čo sa za nimi skrýva, musí byť objavený vedeckým skúmaním. (2, s. 546) Keď veda už tento základ objavila a podstatný vzťah je známy, sústreďuje sa špeciálne na rozbor foriem jeho prejavu. A vtedy si musí postaviť otázku: čo je to javová forma, ako vzniká, prečo sa odchyľuje od podstaty, prečo vznikajú prevrátené (iracionálne a imaginárne) formy, ako sa odrážajú v každodenných a často prevrátených formách vedomia (tovarový, náboženský, a i fetišizmus), v čom je objektívny podklad zdania a subjektívnych ilúzií atď. Naša súčasná filozofická tvorba tejto problematike venuje zatiaľ veľmi malú pozornosť. A predsa filozofia musí — aspoň vo všeobecnej rovine — dať na všetky tieto otázky svoju odpoveď. To, že sa javové formy vecí reproduktujú bežnými formami myslenia, vôbec neznamenať, že sú niečím jednoduchým a samozrejmým. Práve naopak, ich vysvetlenie patrí medzi najťažšie úlohy vedy vôbec. Nie je náhodné, že Marx zahrnul medzi tri najzávažnejšie objavy svojho *Kapitálu* to, že v ňom bola po prvý raz vysvetlená mzda ako iracionálna forma prejavu hodnoty pracovnej sily. (6, s. 543—544) Schopnosť teoreticky vysvetliť odklon formy javu

od podstaty vlastne robí z vedy vedu a schopnosť pochopiť bežné vedenie ľudí, v ktorom sa odrážajú javové formy sociálnych procesov, je jedným z podstatných kritérií politickej múdrosti.

## 1. Vznik javovej formy

Aby sme mohli vysvetliť, čo je to javová forma, ako a prečo sa odchyľuje od podstaty, ako a prečo vznikajú prevrátené formy javu, musíme najprv vysvetliť proces jej vzniku, t. j. proces, v ktorom sa forma podstaty mení na formu javu. A tento proces zrejme nemožno pochopiť inak ako rozvinutím vnútorného protirečenia v podstate predmetov, roz dvojením jednotného na vzájomne sa vylučujúce protiklady a preskúmaním ich vzájomného vzťahu (1, s. 366), prechodom od vnútorného rozdielu a protikladu v podstate predmetov k vonkajšiemu rozdielu a protikladu medzi predmetmi, ktoré sa dostávajú do podstatného vzťahu, resp. prechodom od imanentnej miery predmetu k jeho vonkajšej miere. (3, s. 70)

Podstata predmetu vzniká kryštalizáciou jeho podstatotvornej substancie; nevyhnutný vzťah podstaty predmetu k jej substancii je jej imanentnou mierou a vyjadruje sa v zákone, ktorý je danému predmetu imanentný. Hodnota tovaru napríklad vzniká kryštalizáciou spoločensky nevyhnutnej práce; vzťah hodnoty k tejto hodnototvornej substancii je imanentnou mierou hodnoty a vyjadruje sa v zákone hodnoty, ktorý je imanentný tovarovej výrobe. Vzniknutá podstata predmetu sa musí prejavovať a prejavovať sa nemôže inak ako v pomere k inému predmetu, teda relatívne. Musí si, obrazne povedané, urobiť zovňajšok iného predmetu svojím zrkadlom. Izolovaná podstata by sa nemohla prejavovať. Nijaký predmet si nemôže urobiť z vlastného zovňajšku ekvivalentný výraz svojej podstaty. Aby napríklad mohla homola cukru prejavovať svoju hmotnosť, musí vstúpiť do váhového pomeru k inému hmotnému telesu (napríklad k železnému závažiu) a urobiť si z jeho prirodzeného zovňajšku zrkadlo svojej hmotnosti. Aby nejaký tovar (kabát) mohol prejavovať svoju hodnotu, musí vstúpiť do hodnotového vzťahu k inému tovaru (plátnu) a urobiť si z jeho prirodzeného zovňajšku zrkadlo svojej hodnoty. Dokonca ani človek neprichádza na svet so zrkadlom v ruke (tobôž ako fichteovský filozof: Ja som ja), „človek sa najprv vidí v inom človeku ako v zrkadle. Až vtedy, keď sa človek Peter dostane do vzťahu s človekom Pavlom ako seberovným, dostáva sa do vzťahu so sebou samým ako s človekom. Ale tým sa Pavol so všetkými svojimi vlastnosťami, vo svojej pavlovskej telesnosti, stáva pre Petra javovou formou rodu človek.“ (2, s. 66)

Tým, že si daný predmet vytvára z druhého predmetu zrkadlo svojej vlastnej podstaty, jej kvalitatívnej a kvantitatívnej určenosti, vtlačá mu funkciu ekvivalentu. Aby sa mohla podstata predmetu prejavovať, musí mať vzťah k inému predmetu ako ekvivalentu. Tento druhý predmet, čo

plní funkciu ekvivalentu, stáva sa tiež istou mierou jeho podstaty, jej kvalitatívnej a kvantitatívnej určenosti. Lenže podstata predmetu nevzniká z jej vzťahu k inému predmetu: v pomere k nemu sa iba prejavuje. Preto tiež predmet, ktorý plní funkciu ekvivalentu a stáva sa zrkadlom podstaty iného predmetu, nemôže byť jeho imanentnou mierou, ale len vonkajšou formou jej prejavu. Človek Pavol sa stáva zrkadlom rodovej podstaty človeka Petra, no v tomto zrkadle sa môže odrážať aj Pavlova „zakrivenosť“.

Javová forma predmetu vzniká tam, kde sa podstata predmetu začína merať inými činmi než onou substanciou, ktorej kryštalizáciou sa utvára. Hodnota, podstata tovaru sa napríklad mení na formu výmennej hodnoty premenou imanentnej miery hodnoty (jej vzťahu k práci ako hodnototvornej substancii, resp. k pracovnému času) na vonkajšiu mieru (na jej vzťah k úžitkovej hodnote iného tovaru, ktorý plní funkciu ekvivalentu). Nadhodnota, podstata kapitálu sa mení na formu zisku v procese premeny imanentnej miery nadhodnoty (jej vzťahu k variabilnému kapitálu, z ktorého vzniká) na vonkajšiu mieru zisku (v ktorej sa nadhodnota vzťahuje k obidvom zložkám kapitálu, teda aj ku konštantnému kapitálu, z ktorého nevzniká). Premenu podstaty na formu javu možno pochopiť len na základe premeny imanentnej miery danej podstaty na jej vonkajšiu mieru, ale nie naopak. (3, s. 70, 73)

K tomu, aby sa podstata nejakého predmetu mohla prejaviť, musí si z prirodzeného zovňajšku iného predmetu urobiť svoj ekvivalentný výraz, svoje zrkadlo. Skutočným (adekvátnym) ekvivalentom podstaty nejakého predmetu však môže byť len taký predmet, ktorý s daným predmetom vstupuje do podstatného vzťahu. Podstatný vzťah je taký vzťah predmetov, ktorý vzniká rozdvojením jednotného, diferenciaciou jednej a tej istej podstaty. Protiklad medzi podstatou a formou javu môže vzniknúť len spolu s rozčlenením momentov vnútorného protirečenia v podstate predmetov medzi dva rôzne predmety, ktoré sa dostávajú do podstatného vzťahu, t. j. premenou vnútorného rozdielu či protikladu na vonkajší rozdiel či protiklad. Marx napríklad ukázal, že k tomu, aby sme mohli pochopiť proces premeny hodnoty tovaru na formu výmennej hodnoty (a teda aj ceny), musíme preskúmať proces rozdvojenia vnútorného protikladu úžitkovej hodnoty a hodnoty skrytej v tovare medzi dva rôzne tovary, ktoré sa dostávajú do výmenného vzťahu. Vo výmennom vzťahu dvoch tovarov sa momenty ich imanentného protikladu polárne rozkladajú: jeden tovar vyjadruje svoju hodnotu v úžitkovej hodnote druhého tovaru a tá slúži ako materiál na toto vyjadrenie. Pritom „*tovar, ktorého hodnota sa má vyjadriť, vystupuje bezprostredne len ako úžitková hodnota, naproti tomu druhý tovar, v ktorom sa hodnota vyjadruje, vystupuje bezprostredne len ako výmenná hodnota*“ (2, s. 75) S obdobnou situáciou sa stretli aj fyzici pri analýze premeny vnútornej protikladnosti mikroobjektov na protikladnosť ich vonkajších (makroskopických) javových foriem.

Podstaty prírodných a spoločenských javov majú svoje špecifické zvláštnosti. Každá z nich však nevyhnutne obsahuje vnútorný protiklad všeobecného a špecifického [zvláštného a jednotlivého]. Aby sa taká podstata mohla prejaviť, musia sa diferencované momenty tohto imanentného vzťahu rozdeliť medzi dva rôzne predmety, ktoré sa dostávajú do vzájomného vzťahu. Vo svojom podstatnom vzťahu si obidva predmety medzi sebou rozdeľujú funkcie. Predmet, ktorého všeobecná podstata sa má vyjadriť, vystupuje bezprostredne len vo svojej špecifickej forme, kým druhý predmet, v ktorom sa má vyjadriť, vystupuje bezprostredne len ako javová forma tejto všeobecnej podstaty. Prvú z týchto foriem nazývame relatívnou javovou formou, druhú ekvivalentnou javovou formou. Relatívna a ekvivalentná javová forma sú k sebe patriace, vzájomne sa podmieňujúce a zároveň sa vylučujúce krajnosti, čiže póly toho istého vzťahu. Vnútorný protiklad všeobecného a špecifického, skrytý v predmete, sa tak prejavuje vo vonkajšom (polárnom) protiklade všeobecného a špecifického, ktorý sa rozdeľuje vždy medzi dva rôzne predmety. Spolu s premenou tohto vnútorného protikladu na vonkajší protiklad sa podstatne všeobecné začína prejavovať v špecifickom [zvláštnom a jednotlivom] a špecifické sa stáva materiálom pre odzrkadlenie podstatne všeobecného, formou jeho prejavu. Polárny vzťah relatívnej a ekvivalentnej formy sa spolu s tým stáva javovou formou podstatného vzťahu [dialektického protirečenia], ktorý sa v ňom prejavuje a zároveň aj skrýva.

Javová forma je odzrkadlenie podstaty nejakého predmetu v inom predmete, s ktorým vstupuje do vzájomného vzťahu a ktorý sa stáva materiálom pre toto odzrkadlenie. [9, s. 97] Základnou úlohou javovej formy je vyjadrovať podstatu predmetu, a to v jej kvalitatívnej i kvantitatívnej určenosti. To, že podstata predmetu nevzniká v jeho pomere k iným predmetom, ale sa v ňom iba prejavuje, platí aj pre kvalitatívnu a kvantitatívnu určenosť podstaty. Kvalitatívna určenosť podstaty predmetu je daná povahou jeho podstatotvornej substancie a jej kvantitatívna určenosť — energiou (časom, intenzitou) jej pôsobenia. Veľkosť hodnoty tovaru napríklad nevzniká z jej vzťahu k zlatu (peniazom); je určená množstvom spoločensky nevyhnutnej, na daný tovar vynaloženej práce [spoločenským pracovným časom]. Musíme preto striktne rozlišovať medzi dvoma rovinami kvality a kvantity, t. j. medzi kvalitou a kvantitou ako určeniami podstaty predmetov a kvalitou a kvantitou ako určeniami ich javových foriem. Chyba Hegla bola okrem iného v tom, že kvalitu a kvantitu chápal len ako formy zjavného bytia. A pretože aj matematiku chápal len ako vedu o kvantite resp. miere, znižoval tým jej význam vo vedeckom myslení.

Javová forma predmetu dozrieva celým radom metamorfóz: vyvíja sa od jednotlivéj formy cez zvláštnu k všeobecnej javovej forme. Jednotlivá javová forma vzniká tam, kde sa všeobecná podstata jedného predmetu vyjadruje v individuálnom zovňajšku iného jednotlivého pred-

metu (napríklad tam, kde sa hodnota jedného tovaru vyjadruje v užitkovej hodnote jednotlivého tovaru iného druhu). Zvláštna (úplná, rozvinutá) javová forma vzniká tam, kde sa všeobecná podstata jedného predmetu vyjadruje vo špecifickom zovňajšku nespočetných iných predmetoch (napríklad tam, kde sa hodnota nejakého tovaru vyjadruje v mnohých iných tovaroch, resp. keď sa zrkadlom jeho hodnoty stáva každý iný tovar). Napokon všeobecná javová forma vzniká tam, kde všetky predmety určitého druhu vyjadrujú jednotne a spoločne svoju všeobecnú podstatu v určitom jedinom predmete (napríklad tam, kde všetky tovary vyjadrujú jednotne svoju hodnotu v jedinom tovare, v plátne, striebre, zlate atď.). Všeobecná javová forma sa vzťahuje k podstate ako abstraktne všeobecné ku konkrétne všeobecnému.

## 2. Odklon formy javu od podstaty

Javová forma vzniká premenou vnútorného protikladu v podstate predmetov na vonkajší protiklad medzi predmetmi, resp. premenou immanentnej miery predmetu na jeho vonkajšiu, bezprostrednú mieru. Samo rozdvajenie miery na vnútornú a vonkajšiu však ešte nevysvetľuje skutočný rozdiel medzi formou javu a podstatou; vysvetľuje zatiaľ iba premenu formy podstaty na formu javu, teda len ich formálny rozdiel. Vnútorná a vonkajšia miera vecí sa totiž môžu rozchádzať, kým kvantitatívna určenosť podstaty a formy jej prejavu je rovnaká. Medzi cenou a hodnotou tovaru môže byť napríklad iba formálny rozdiel, hoci immanentná miera hodnoty (práca) a vonkajšia miera hodnoty (peniaze) sa vzájomne rozchádzajú. Keby cena tovaru presne vyjadrovala veličinu jeho hodnoty, bol by ich rozdiel čisto formálny. Podobne aj tam, kde je zisk rovnako veľký ako nadhodnota, je aj rozdiel medzi nimi iba formálny. Na prvom stupni premeny formy nadhodnoty na formu zisku sa zisk ešte kvantitatívne (svojou veľkosťou) nelíši od nadhodnoty, hoci miera nadhodnoty a miera zisku sú rôzne a môžu sa dokonca aj kvantitatívne rozchádzať. Miera nadhodnoty je určená pomerom nadhodnoty k variabilnému kapitálu; miera zisku je určená mierou nadhodnoty a hodnotovým zložením kapitálu; „stúpajúca miera zisku môže zodpovedať klesajúcej alebo stúpajúcej miere nadhodnoty, klesajúca miera zisku stúpajúcej alebo klesajúcej miere nadhodnoty a nemeniaca sa miera zisku stúpajúcej alebo klesajúcej miere nadhodnoty... stúpajúca, klesajúca alebo nemeniaca sa miera zisku môže zodpovedať aj nemeniacej sa miere nadhodnoty...“ (3, s. 98) A pritom všetkom ešte nemusí vzniknúť skutočný (kvantitatívny) rozdiel medzi ziskom a nadhodnotou.

Proces premeny formy podstaty na formu javu sa však spravidla nezastavuje na tomto prvom stupni. Zvonkajšťovanie javovej formy, jej vzdľaľovanie sa od podstaty pokračuje prerastaním ich formálneho rozdielu na ich skutočný rozdiel. Skutočný rozdiel medzi javovou formou predmetu a jeho podstatou spočíva v ich kvantitatívnom rozdieli, v tom,



že sa kvantitatívna určenosť javovej formy predmetu začína rozchádzať s kvantitatívnou určenosťou jeho podstaty. Javová forma sa môže kvantitatívne odkláňať od podstaty, ktorú odzrkadľuje. Vzniká kvantitatívna inkongruencia (nezhodnosť) formy javu a podstaty. Príčinou tejto ich kvantitatívnej nezhodnosti je, že sa medzi imanentnú mieru predmetu a jeho vonkajšiu mieru včleňujú sprostredkujúce podmienky. Napríklad kvantitatívna inkongruencia medzi veličinou hodnoty tovaru a jej peňažným vyjadrením (cenou) vzniká tým, že sa medzi imanentnú mieru hodnoty a jej vonkajšiu mieru začleňuje rozdiel medzi ponukou a dopytom a iné sprostredkujúce podmienky. Veľkosť hodnoty tovaru vyjadruje „nevyhnutný, procesu jej tvorby imanentný vzťah k spoločenskému pracovnému času. S premenou veľkosti hodnoty na cenu vystupuje tento nevyhnutný pomer ako výmenný pomer k peňažnému tovaru, ktorý existuje mimo neho. V tomto pomere môže sa však vyjadriť takisto veľkosť hodnoty tovaru, ako aj to plus alebo mínus, za čo sa tovar za daných okolností dá scudziť.“ (2, s. 113—114) Keby sa ponuka a dopyt vzájomne vyrovnávali (a nebolo ďalších sprostredkujúcich činiteľov), tak by cena tovaru presne vyjadrovala veľkosť jeho hodnoty, ich rozdiel by bol čisto formálny. V skutočnosti však cena kolíše nad a pod veličinou hodnoty; môže stúpať i klesať, aj keď sa veľkosť hodnoty nemení, môže relatívne stúpať i keď veľkosť hodnoty klesá a môže v istých hraniciach klesať, hoci veľkosť hodnoty stúpa. Veličina hodnoty sa stáva akýmsi ťažiskom, okolo ktorého sa krúti a vyrovnávajú výkyvy cien. Dokonca aj premenená forma hodnoty, výrobná cena stáva sa stredom, okolo ktorého sa pohybujú a podľa ktorého sa vyrovnávajú každodenné trhové ceny. (3, s. 215—216)

Podobne je to aj s odklonom formy zisku od nadhodnoty. Zisk a nadhodnota sa pôvodne líšia iba formálne, pokladajú sa za tú istú číselnú veličinu, len v odlišnej forme. Ich formálny rozdiel prerastá na skutočný rozdiel tam, kde sa premena miery nadhodnoty na mieru zisku začína sprostredkovať konkurenciou kapitálov. V konkurencii kapitálov sa miera zisku vyrovnáva do priemerného zisku: rovnaké kapitály, hoci utvárajú nerovnaké množstvo nadhodnoty, prinášajú rovnaký zisk. V dôsledku toho sa už zisk nelíši od nadhodnoty iba svojou mierou, ale skutočne, t. j. svojou veľkosťou. Zisk a nadhodnota začínajú vystupovať ako rozdielne veličiny: priemerný zisk skutočne vystupuje ako veličina číselne odlišná od nadhodnoty. (3, s. 76, 203—204)

Kvantitatívny odklon formy javu od podstaty je známy nielen zo spoločenských, ale aj z prírodných vied. Klasická mechanika napríklad predpokladá, že vlastná dĺžka tyče a jej odzrkadlenie v pohybujúcej sa (vzhľadom na ňu) sústave sa bude zhodovať, že medzi podstatou a javovou formou môže byť iba formálny rozdiel. Einstein vo svojej teórii relativity dokázal, že medzi nimi môže vzniknúť aj skutočný, kvantitatívny rozdiel. V pohybujúcej sa vzťažnej sústave sa totiž odráža nielen vlastná dĺžka tyče, ale aj určité plus alebo mínus, vyplývajúce z relatív-

neho pohybu vzťažnej sústavy. Vlastná dĺžka tyče v určitej sústave a jej odzrkadlenie v inej sústave, ktorá sa vzhľadom na ňu pohybuje, môžu sa kvantitatívne zhodovať len v prípade malých rýchlostí a nevelkých vzdialeností. Pri rýchlostiach blížiacich sa rýchlosti svetla a pri veľkých vzdialenostiach sa budú značne rozchádzať. Obdobne je to aj s dĺžkou časového intervalu. Neznalosť dialektiky podstaty a formy javu priviedla mnohých autorov k chybnej interpretácii Einsteinovej teórie relativity. Jedni z nich odmietali uznať relativistické zmeny priestorových a časových vlastností hmoty za skutočné, pokladali ich za číre zdanie. Druhí ich zasa naopak uznali za skutočné, ale samu podstatu času a priestoru videli v závislosti relativistických efektov od subjektivity pozorovateľa. Einsteinovu teóriu relativity interpretovali v duchu filozofického relativizmu (A. S. Eddington), kantovského apriorizmu (E. Cassirer), konvencionalizmu (H. Poincaré), logického pozitivizmu (B. Russell, Ph. Frank, H. Reichenbach a i.).

Kvantitatívny rozdiel medzi javovou formou a podstatou predmetu je ich skutočne existujúcim rozdielom a ako taký sa tiež odráža vo vedomí ľudí. Keby sa javová forma skutočne (kvantitatívne) neodchyľovala od podstaty, keby medzi nimi bol iba formálny rozdiel, keby sa — inak povedané — javová forma a podstata vecí bezprostredne zhodovali, bola by všetka veda nepotrebná. (4. s. 370) Kvantitatívna nezhodnosť formy javu a podstaty nie je nejakým jej nedostatkom. Naopak, práve ona z nej robí adekvátnu javovú formu systémov a procesov, v ktorých si všeobecný zákon razí cestu množstvom náhodností ako štatistická tendencia. Cena sa napríklad vďaka svojej možnosti odchýliek od veličiny hodnoty stáva „adekvátnou formou takého výrobného spôsobu, v ktorom sa pravidlo môže presadiť len ako slepo pôsobiaci zákon priemeru nepravidelností“. (2. s. 114) V prípade oscilujúcich kvantitatívnych odchýliek, ktoré sa vyrovnávajú podľa podstaty ako ich stred, sa zákon uplatňuje v podobe štatistickej tendencie. V prípade kvantitatívnych odchýliek spôsobených protipôsobiacimi okolnosťami sa všeobecný zákon môže na povrchu vecí uplatňovať v podobe zákona-tendencie (napríklad zákon zostupnej tendencie miery zisku).

### 3. Prevrátená javová forma

Javová forma sa môže kvantitatívne odchyľovať od podstaty. Ich kvantitatívny rozdiel je ich skutočným, reálne existujúcim rozdielom. Vzniká otázka, či medzi javovou formou a podstatou môže vzniknúť aj kvalitatívny rozdiel. Javová forma je jedným z určení podstaty a ako taká sa teda nemôže od nej kvalitatívne odlišovať. Kvalitatívny rozdiel medzi javovou formou a podstatou je absurdné protirečenie, podobne ako guľatý štvorec. Napriek tomu však môže proces zvonkajšenia javovej formy, jej odcudzenia od podstaty dosiahnuť takú intenzitu, že medzi javovou formou a podstatou vznikne „kvalitatívne protirečenie“.

(2, s. 114) Dôsledkom toho je potom aj vznik prevrátených javových foriem, resp. prevrátených foriem prejavu podstatných vzťahov. „To, že sa veci navonok často prejavujú prevrátené, je vcelku známe vo všetkých vedách...“ (2, s. 541) Hoci v skutočnosti Zem obieha okolo Slnka, javí sa nám daný pohyb obrátené. „Hoci... pohyb peňazí je len výrazom obehu tovarov, javí sa naopak obeh tovarov len ako výsledok pohybu peňazí.“ (2, s. 126) Termín „prevrátená forma“ zaviedol Marx v *Kapitáli*. Pri kvantitatívnom vyjadrení foriem prejavu kapitalistických výrobných vzťahov (napríklad pri rozbere časovej a úkolovej mzdy) sa opieral o analogické formulky známe z vyššej matematiky. (5, s. 131)

Prevrátené javové formy vznikajú tam, kde konečná javová forma dozrieva zložitým procesom metamorfóz, kde sa medzi podstatu a konečnú javovú formu začleňuje značné množstvo sprostredkujúcich článkov. Marx odlišuje dva typy prevrátených javových foriem: iracionálnu a imaginárnu. *Iracionálna javová forma* je forma, ktorá prima facie (na prvý pohľad) odporuje vlastnej podstate, zakrýva proces jej tvorby a reprodukcie, zahŕňa jej vnútorné protirečenie, stiera postupne všetky sprostredkujúce články, ktoré ju spájajú s jej vnútorným základom, zastiera celý sprostredkujúci proces, v ktorom sa forma podstaty mení na formu javu a tým zakrýva aj svoj vlastný pôvod. Čím viac sa forma javu vzdáva od svojho všeobecného základu, tým viac ustupuje do pozadia vnútorný prameň samopohybu a samovývinu — dialektické protirečenie. Javová forma začína vystupovať ako niečo nezávislé od svojho podstatného obsahu, nadobúda podobu bezobsažnej formy, začína sa javiť ako niečo svojbytné, čo závisí len od druhotných okolností, ktoré začínajú vystupovať ako jediné a samostatné príčiny jej existencie a pohybu. Vnútorne nevyhnutný pohyb sa v nej skrýva za hotovým výsledkom pohybu. Namiesto predmetu ako procesu tu získavame iba predmet ako hotovú vec.

Vlastnosti iracionálnej formy dôkladne preskúmal Marx pri rozbere premeny nadhodnoty na formu zisku. Zisk ako javová forma kapitálu dozrieva zložitým reťazcom metamorfóz, pričom každý z nasledujúcich článkov premeny prispieva k zahaleniu pôvodu predchádzajúceho, takže konečná forma zisku úplne zastiera skutočný prameň nadhodnoty. Už na prvom stupni tohto procesu, na ktorom sa mení len miera nadhodnoty na mieru zisku, sa vytvára zdanie, ako by nadhodnota vznikala rovnako z rozličných prvkov kapitálovej hodnoty, vynaložených na výrobné prostriedky a na prácu (3, s. 63) Už s tým sa zakrýva špecifický charakter kapitalistického vzťahu: nadhodnota tu vo svojej vlastnej javovej forme zapiera svoj pôvod, zatemňuje a mystifikuje ho, stráca svoj charakter, je celkom na nepoznanie. (3, s. 203) Na ďalšom stupni premeny, na ktorom sa vplyvom konkurencie (a premeny hodnoty na výrobnú cenu) utvára všeobecná norma zisku a priemerný zisk sa skutočne (svojou veľkosťou) odlišuje od nadhodnoty, sa už zastiera celé tajomstvo tvorenia nadhodnoty. Stiera sa tu rozhodujúci rozdiel medzi kon-



štantným a variabilným kapitálom; nadhodnota sa javí len ako prebytok predajnej ceny tovaru nad cenou nákladov. Pôvod nadhodnoty a tajomstvo jej bytia sú tu zahalené a zotreté; zahaľuje sa tu navyše aj „pravá povaha a pôvod zisku“. (3, s. 75, 204) Namiesto antagonizmu práce a kapitálu na povrchu vecí vystupuje iba konkurencia kapitálov.

Proces odcudzenia formy zisku svojmu imanentnému základu sa ešte znásobuje rozpadom nadhodnoty, resp. deľbou zisku medzi podnikateľa, bankára a statkára. Zisk bankára (úrok) vystupuje ako samovzrastajúca hodnota  $P - P'$  (bankár investuje určitú sumu peňazí  $P$  a späť sa mu vracia väčšia suma peňazí  $P + \Delta P$ ). Vo forme úroku už zisk „nenesie nijaké stopy svojho pôvodu“. (3, s. 438) Substanciálny základ kapitálu, proces jeho reprodukcie, protikladné fázy reprodukčného procesu ( $T - P - T$  a  $P - T - P$ ), ako aj celý proces sprostredkujúci medzi nadhodnotou a formou zisku sú tu úplne zakryté a vynechané. (3, s. 439) Zisk sa tu javí len ako púhy výsledok procesu, ako vlastnosť, ktorú má kapitál sám od seba, nezávisle od procesu výroby. Spoločenský vzťah ľudí sa tu zredukoval na vzťah vecí (peňazí) k sebe samej. Forma zisku v danom prípade už vystupuje ako číra „bezobsažná forma“. (3, s. 438) Kvalitatívne hranice, ktoré imanentná miera nadhodnoty kládla akumulácii kapitálu, sú tu úplne zastreté: hranice kapitalistickej akumulácie sa javia ako ľahostajné, kvantitatívne hranice, ktoré možno ľubovoľne prekračovať a prekračovanie ktorých prekonáva (v hlavách predstaviteľov kapitálu) aj tú najbujnejšiu fantáziu (3, s. 445)

Odcudzenie formy zisku od nadhodnoty sa završuje v procese kapitalistickej premeny renty. Za kapitalizmu sa renta stáva formou prejavu nadhodnoty v podmienkach monopolného súkromného vlastníctva pôdy; vzniká ako nadbytok nadhodnoty nad priemerným ziskom. Javí sa však ako samostatná forma, ktorá ako by vôbec nesúvisela so ziskom a už vôbec nie s nadhodnotou a pracovným časom: zdanlivo sa vzťahuje iba na pôdu nezávisle od ľudskej práce. Podobne ako pôda vystupuje ako zdroj renty, vystupuje tiež bankový kapitál ako zdroj úroku a podnikateľský kapitál ako prameň zisku. Zisk, renta a úrok sa javia ako samostatné formy, čo nemajú nijaký pôvod vo vykorisťovaní človeka človekom (pracovná sila sa tu javí len ako zdroj robotníckej mzdy). V tejto svätej trojici javových foriem kapitálu je zotretá akákoľvek vnútorná súvislosť. (4, s. 384) Namiesto antagonizmu spoločenských tried sa tu vytvára „klamné zdanie, že ide o vzťah združenia, v ktorom si robotník a kapitalista delia produkt podľa pomeru rozdielných činiteľov, ktoré sa zúčastňujú na jeho tvorbe“. (2, s. 537) A v tejto prevrátenej forme pohybu sa kapitál odráža vo vedomí jeho nositeľov; prostredníctvom nej sa tiež „proklamuje a na dogmu povyšuje“ údajná prirodzená nevyhnutnosť a večná oprávnenosť zdrojov ich dôchodku. (4, s. 384)

Limitným prípadom relatívne samostatného pohybu javovej formy je to, čo Marx nazval (podľa istých čísel v matematike) imaginárnou for-

mou. V matematike sa zavádzajú imaginárne čísla *bi*, v ktorých imaginárna jednotka *i* je daná vzťahom  $i^2 = -1$ ; tieto výrazy sú imaginárne v tom zmysle, že im nezodpovedá ani jedno skutočné číslo. *Imaginárna javová forma* je javová forma, ktorá vzniká tam, kde predmet plní funkciu javovej formy takej podstaty, ktorú sám v skutočnosti nemá. Aj tento typ prevrátenej bezobsažnej javovej formy môže byť zrkadlom podstatných vzťahov určitého druhu alebo vzťahov od nich odvodených. Peniaze sú napríklad iba formou hodnoty tovarov; akonáhle však vznikli, môžu sa za peniaze predávať aj také veci, ktoré nie sú tovarovými hodnotami. „Veci, ktoré samy od seba nie sú vôbec tovarom, napríklad svedomie, česť atď., môžu ich majitelia predávať za peniaze, a tak svojou cenou môžu nadobudnúť tovarovú formu. Vec môže teda mať formálne cenu bez toho, aby mala hodnotu. Tu sa cenový výraz stáva imaginárnym podobne ako určité veličiny v matematike.“ (2, s. 114) Inými príkladmi imaginárnych foriem kapitálu sú cena nekultivovanej pôdy (taká pôda nemá tovarovú hodnotu, lebo v nej nie je spredmetnená ľudská práca) a cena kapitálu (kapitál sám je hodnota; cena kapitálu je odlišná od jeho hodnoty, lenže cena je len peňažným vyjadrením hodnoty a nemôže sa od nej kvalitatívne odlišovať; výraz „cena kapitálu“ je teda imaginárny, má charakter absurdného protirečenia). (3, s. 398)

Povahu imaginárnej javovej formy preskúmal Marx najdôkladnejšie pri analýze mzdy ako ceny práce. Mzda je v skutočnosti, vo svojej podstate hodnotou, resp. cenou pracovnej sily. Pracovná sila „existuje v robotníckej osobnosti a odlišuje sa od jej funkcie, práce, takisto ako sa stroj odlišuje od svojich operácií“. (2, s. 542) Na povrchu vecí sa však hodnota (cena) pracovnej sily javí ako hodnota (cena) práce. Pretože však práca ako substancia a imanentná miera hodnôt sama nemá nijakú tovarovú hodnotu a nemôže sa teda vyjadrovať ani vo forme ceny, sú také výrazy ako „hodnota práce“ alebo „cena práce“ imaginárne, podobne ako hodnota alebo cena neobrobenej pôdy. (2, s. 541) Výraz „cena práce“ je teda skutočným protirečením, protirečením „ktoré sa samo ruší“ a ktoré „nemožno vôbec ani len vysloviť alebo formulovať ako zákon“. (2, s. 540) Napriek tomu však zďaleka nejde len o púhu fikciu: skutočný pohyb mzdy totiž ukazuje aj také javy, „ktoré zdanlivo dokazujú, že sa neplatí hodnota pracovnej sily, ale hodnota jej funkcie, samej práce“. (2, s. 545–546) Vyhlasať iracionálne a imaginárne javové formy iba za licentia poetica (básnickú licenciu) znamená vzdávať sa vedeckej analýzy. Aj iracionálne a imaginárne výrazy sú „kategórie pre javové formy podstatných vzťahov“. (2, s. 541) To, že sa v nich podstatné vzťahy prejavujú prevrátene a že teda pre ich pochopenie a vysvetlenie je treba mnoho medzičlánkov, na danom fakte nemôže nič zmeniť.

Prevrátenej javovej forme odpovedá prevrácená predstava, transponované vedomie. (3, s. 73) Racionálne vedomie je schopné rozpoznať za vonkajším „zdaním vnútornú podstatu a vnútornú podobu... pro-

cesu“; (3, s. 205) falošné, pretvrátené vedomie sa naopak necháva klamať zdanlivým pohybom javových foriem vecí, upadá do subjektívnych (individuálnych a masových) ilúzií a stáva sa zajatcom fetišizmu. Vedecký rozbor prevrátených javových foriem je nezastupiteľným metodologickým nástrojom analýzy falošného vedomia, významným teoretickým prostriedkom procesu premeny živeľnej ľudskej činnosti na uvedomelú ľudskú činnosť. Marx napríklad venoval preto takú pozornosť rozboru mzdy ako „ceny práce“, lebo na tejto prevrátenej, imaginárnej javovej forme sa „zakladajú všetky robotníckove, ako aj kapitalistove právne predstavy, všetky mystifikácie kapitalistického spôsobu výroby, všetky ilúzie o slobode, všetky apologetické úskoky vulgárnej ekonómie“. (2, s. 544) Bez odhalenia tejto mystifikácie nebolo možné dôsledne premeniť živelné robotnícke hnutie na uvedomelý zápas za likvidáciu kapitalizmu.

Za socializmu sa dialektika podstaty a javu podstatne zjednodušuje a zpríezračňuje, pretože prestáva byť formou pohybu antagonistickej protirečenia. Utvára sa tu dominujúca prevaha obsažných foriem cieľavedome riadenej spoločenskej reprodukcie. Sama dialektika podstaty a formy javu však nezaniká a neslobodno ju podceňovať. Ani za socializmu sa automaticky nevylučuje možnosť vzniku prevrátených javových foriem. Z hľadiska podstaty socializmu by mal každý pracovať podľa svojich schopností a byť odmeňovaný podľa kvality a kvantity svojej práce. V skutočnosti však, pod vplyvom rozličných okolností nie každý pracuje podľa svojich schopností a nie každý je odmeňovaný podľa svojich skutočných zásluh. V dôsledku toho aj za socializmu sa rodia také, podstate socializmu odporujúce, socialisticky bezobsažné, ale žiaľ reálne existujúce javové formy, ako je tzv. socialistické malomeštiactvo a byrokracia. Výraz „socialistický malomeštiak“ alebo „socialistický byrokrat“ je imaginárny; ide o absurdné protirečenie. Zďaleka však nie je čírou fikciou: malomeštiactvo a byrokracia nie sú javové formy socialistických vzťahov, ale reálne formy tých sociálnych vzťahov, ktoré socializmus ešte nestačil pretvoriť. Ako také môžu preňho znamenať smrteľné nebezpečenstvo. Ich reálna existencia vytvára možnosť vzniku protisocialistických akcií a kontrarevolučného pohybu.

Charakteristickou črtou krízových situácií v Maďarsku, Československu a Poľsku bolo, že sa v nich vnútorná a zahraničná reakcia usilovala prehľbiť diskrepancie medzi podstatou a formou sociálnych javov,<sup>1</sup> že svoju činnosť umocňovala degradáciu sféry javov na zdanie, že osedláva určitú kritickú vlnu usilujúcu o nápravu nedostatkov a pokúšala sa ju premeniť na kontrarevolučný pohyb, že svoje ozajstné záujmy skrývala a maskovala za populárnymi a zdanlivo revolučnými heslami „slobody“, „demokracie“, „socializmu s ľudskou tvárou“, „solí-

<sup>1</sup> Súčasťou ideologickej prípravy protisocialistického hnutia bolo aj zosmiešňovanie marxisticko-leninského učenia o vzťahu podstaty a formy javu. Pozri napr. *Nebeklíč* od L. Koľakowského, Praha 1969.

darity“, že stavala bezprostredné záujmy ľudí proti ich záujmom základným, spochybňovala dosiahnuté výsledky socialistickej výstavby a absolutizovala nedostatky, chyby a omyly, že namiesto triednej analýzy podsúvala nacionalistickú demagógiu atď.<sup>2</sup> Ukazuje sa, že v boji za socialistické uvedomenie ľudí musí svoju úlohu zohrať aj hlboká analýza dialektiky podstaty a formy javu. Nemožno sa bez nej zaobiť v boji proti sociálnej demagógii, ktorá podstatne narastá najmä v podmienkach psychologickéj vojny.

#### 4. Zdanie

Relatívne samostatný pohyb javovej formy, jej postupný odklon od podstaty, proces jej odcudzenia, zvonkajštenia a premeny na bezobsažnú formu vytvára objektívny podklad pre vznik zdania. Zdanie nemožno stotožňovať s javovou formou a tobôž s konkrétnym javom ako jednotou podstaty a formy jej prejavu. Zdanie je akýmsi spoločným produktom objektu a subjektu; vzniká vtedy, keď sa nám veci javia ako niečo iné než sú v skutočnosti (v podstate). Zdá sa nám, že palica ponorená do vody je zlomená, že Slnko obieha okolo našej Zeme, že je väčšie, keď zapadá, ako keď kulminuje, že more je uprostred vyššie než pri brehu. Zdá sa, ako by sa veľkosť hodnoty tovaru určovala náhodne, hoci je v skutočnosti určená pracovným časom. Zdá sa, že ceny tovaru sa určujú množstvom obeživa a to že sa určuje množstvom peňažného materiálu v danej krajine, hoci v skutočnosti sa množstvo obeživa určuje sumou cien obiehajúceho tovaru a priemernou rýchlosťou obehu peňazí. Zdá sa, že kapitál je samovzrastajúca hodnota, hoci v skutočnosti vzniká vykorisťovaním cudzej práce. Zdá sa, že mzda je hodnota práce, hoci v skutočnosti je hodnotou pracovnej sily atď.

Zdanie má svoj objektívny a subjektívny moment. Objektívny podklad zdania je v tom, že sa javová forma predmetu vplyvom druhotných okolností odchyľuje od podstaty, že vo svojich premenách zahŕňa, zastiera svoju podstatu, že začína vystupovať ako samostatná, bezobsažná, svojmu vlastnému základu bezprostredne odporujúca forma. Javová forma je zrkadlom podstaty, ale môže sa zmeniť na zakrivené zrkadlo, v ktorom sa podstata vecí javí skreslene. Objektívnym podkladom a momentom zdania je práve toto skreslenie podstaty, to, že sa skutočný stav vecí objektívne javí v skreslenej a často i prevrátenej podobe. [3, s. 57, 59] Tento objektívny podklad či moment zdania Marx nazýval „vecným zdaním“, resp. vecným obsahom zdania. Svoj subjektívny moment má zdanie v tom, že subjekt nevzťahuje javovú formu predmetu k jej vnútornému substanciálnemu základu, ale len k vonkajším okolnostiam času a priestoru, ktoré pokladá za jej jedinú príčinu.

<sup>2</sup> Pozri analýzu R. Varróovej a R. Bedeovej *Kontrarevolúcia ako historická možnosť*. Pravda 10. 12. 1981.

Tento subjektívny moment zdania Marx nazýval ilúziou. Ilúzia vzniká z toho, že sa subjekt necháva oklamať vecným zdaním. Prevrátené javové formy utvárajú vecné zdanie priamo opačného pomeru a o toto vecné zdanie sa potom opierajú individuálne a masové ilúzie ľudí, ktorí nie sú schopní odhaliť za zjavným pohybom vecí ich skutočný, podstate vecí zodpovedajúci pohyb. Zdanie ako spoločné dielo subjektu a objektu je určitou jednotou vecného zdania a ilúzie. Ilúzia sa prekonáva, keď sa zdanlivý pohyb predmetu vysvetlí zo skutočného pohybu. Vecné zdanie však nezaniká s prekonaním subjektívnych ilúzií. Existuje aj naďalej, aj keď sa vedecky vysvetlí jeho pôvod podobne ako „naďalej existuje forma vzduchu... bez ohľadu na to, že veda rozložila vzduch na jeho základné prvky“. (2, s. 87) Na prekonanie vecného zdania je nevyhnutná premena substanciálneho základu, na podklade ktorého vzniká. Ľudské vzťahy sa napríklad prestanú javiť ako vecné vzťahy len s poľudštením ľudských vzťahov, len s dôsledným prekonaním kapitalistických, resp. tovarových vzťahov.

Zdanie vyvolávané v človeku prevrátenými javovými formami sa v ňom môže zafixovať v podobe fetišizmu. Určitý spoločenský vzťah, ktorý sa stal podstatou predmetu (či už prirodzeného alebo umelého, materiálneho alebo mysleného) sa začína javiť ako niečo tomuto predmetu od prírody dané, v dôsledku čoho sám predmet začína vystupovať ako fetiš, ako vec nadaná magickými vlastnosťami (animizmus, tovarový fetišizmus, náboženský fetišizmus, sexuálny fetišizmus). Tovarový fetišizmus, ktorý dôkladne preskúmal Marx v *Kapitáli*, vzniká ako dôsledok toho, že sa v tovarových formách javia spoločenské vzťahy ľudí prevrátené, ako vzťahy medzi vecami. V tej miere, ako sa javové formy kapitálu vzdávajú od svojej podstaty a zakrývajú svoj vnútorný základ, mení sa kapitál zo vzťahu na vec. Spoločenské vzťahy ľudí začínajú vystupovať v prevrátenej podobe vzťahov medzi vecami, ktoré nadobúdajú charakter svojbytných foriem a žijú akoby samostatným fiktívnym životom. Spoločenské funkcie, ktoré veci (prípadne aj osoby) plnia, zdajú sa byť niečím nadprirodzeným a súčasne od prírody daným. Napríklad spoločenská funkcia, ktorá priradzuje zlatu úlohu všeobecného ekvivalentu, sa javí prevrátené, ako prirodzená vlastnosť zlata, ako jeho čarovná moc. Náboženský fetišizmus vzniká z toho, že sa rozporné spoločenské vzťahy transponujú v prevrátenom vedomí, že sa produkty ľudského mozgu začínajú javiť „ako samostatné bytosti, obdarené vlastným životom a vstupujúce do vzájomných vzťahov medzi sebou a do vzťahov s ľuďmi“. (2, s. 85)

Úlohou vedy je prekonať subjektívne ilúzie, ktoré v nás vyvoláva vecné zdanie, odhaliť za javovou formou vecí jej substancionálny základ, ktorý sa za ňou skrýva a vysvetliť odklon formy javu od podstaty pomocou sprostredkujúcich článkov. Stáva sa, že sa veda (najmä v počiatočných štádiách vývinu) necháva oklamať zdanlivým pohybom vecí. No urobiť zo zdania princíp, obmedzovať výskum predmetu len na opis pre-



vrátených javových foriem, alebo dokonca argumentovať týmito empirickými formami, ktoré bezprostredne odporujú všeobecnému zákonu, proti jeho platnosti, znamená opúšťať pôdu vedeckého prístupu k predmetu, dostávať sa na pozície vulgarizátorstva. Ani umenie nemôže zotrvať pri čírom zdaní, pri púhom dokumentárnom zachytení prevrátených javových foriem ľudského života a kĺzať po povrchu hĺbky. Ak nechce stratiť charakter ozajstného umenia, musí svojimi špecifickými prostriedkami (okľukou cez kontrast krásy a škaredého) poodhaliť podstatu vecí za jej prevrátenými javovými formami.

Prevrátené, bezobsažné javové formy, zdanie ich svojbytnosti stáva sa doménou subjektívneho idealizmu, humeovského a kantovského agnosticizmu. V Kantovej filozofii sa napríklad jav úplne zredukoval na javovú formu a zdanie na ilúziu. To, čo Kant nazýva „javom“, je de facto číra javová forma, povrchová stránka javu, odtrhnutá od podstaty (veci o sebe), púhe zdanie. A to, čo on nazýva „zdaním“, je v skutočnosti iba subjektívna ilúzia. Kant síce zdôrazňuje, že predmet treba chápať v „dvojakom zmysle, totiž ako jav a ako vec o sebe“, lenže vec o sebe pokladá za principiálne nepoznateľnú. Jeho „jav“ je len akýmsi neurčitým obsahom nazerania, púhou látkou, ktorú subjekt stvára pomocou apriórnych foriem nazerania, umu a rozumu. (7, s. 75) Kantovo „zdanie“ neexistuje (na rozdiel od „javu“) v nazeranom predmete, ale iba v myslenom súde o ňom. Má povahu empirického (napríklad optického) a transcendentálneho „zдания“; prvé sa zakladá na skúsenosti a druhé na tom, že sa zásady umu používajú za hranicami možnej skúsenosti. Transcendentálne „zdanie“ Kant odlišuje od „logického zdania“, od zadania klamných úsudkov. Logické zdanie zmizne pri upresnení jazyka, kým transcendentálne nezmizne, ani keď sa odhalí a dokonale spozná. Podľa Kanta má charakter prirodzenej a nevyhnutnej ilúzie, ktorá sa zakladá na subjektívnych zásadách, ale ktorá ich pokladá za objektívne. Kantova dialektika je „logikou zdania“, namiesto toho, aby sa stala logikou jeho racionálneho vedeckého vysvetlenia. (7, s. 234–236)

Vo Fichteho idealizme sa už popiera aj sama existencia vecí o sebe (podstaty vecí). Nekonečný náraz (Anstoß) jeho idealizmu nemohol mať vo svojom základe vec o sebe a stáva sa výhradne akousi určenosťou vlastného ja. (8, s. 10) Význam Heglovej logiky je v tom, že sa v nej prekonáva kantovská redukcia javu na javovú formu a redukcia zdania na subjektívnu ilúziu. Hegel správne zdôrazňuje, že podstatu sa javí a jav je podstatný, resp. že konkrétny jav (Erscheinung) je prejav podstaty, jednota podstaty a formy javu. Takisto správne zdôrazňuje, že zdanie (Schein) má svoj objektívny podklad, že to je svietenie podstaty v sebe samej, jednota ničotnosti a bytia. (8, s. 9, 11, 12) Tým však, že Hegel stotožnil podstatu vecí s pojmom vecí, zredukoval bytie na púhe zdanie, na ničotné sebaodcudzenie idey, na zrkadlo, ktorým idea nazerá samu seba. Heglova analýza javovej formy (jej racio-

nálne jadro] prekonáva všetko, čo v danej veci bolo urobené pred Heglom; no vzhľadom na to, čo v danej oblasti priniesol Marx, patrí k najzastaranejším častiam jeho logiky.

U Kanta a Hegla sú ešte výrazné prvky vedeckého chápania dialektiky podstaty a javu. V pokantovskej a v poheglovskej buržoáznej filozofii sa uplatňuje čoraz silnejšia tendencia jej vulgarizácie. V novokantovskej filozofii sa (presne podľa Heglovej predpovedi) poprela existencia vecí o sebe: svet sa na jednej strane úplne zredukoval na bezobsažnú javovú formu a na druhej strane sa táto bezobsažná forma nadelila celým mnohotvárnym bohatstvom sveta. [8, s. 9—10] Avenáriova principiálna koordinácia subjektu a objektu, Machove elementy z jednej strany fyzické a z druhej psychické, Schuppeho imanentná totožnosť objektu a subjektu atď. sú vlastne len nekritickou extrapoláciou zdania. A logický pozitivizmus nasadil všetkému korunu tým, že vyhlásil samu otázku o podstate predmetov za metafyzický, nevedecký pseudoprobém.

Ukazuje sa teda, že Marxova metóda teoretickej analýzy a syntézy javových foriem vecí odrážajúcich sa v bežnom vedomí ľudí je neoceniteľným metodologickým nástrojom vedeckého poznania, spoločensko-politickej praxe a (v neposlednej miere aj) kritiky buržoáznej filozofie.

#### LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
2. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979.
3. MARX, K.: Kapitál III. 1. zv. Bratislava 1958.
4. MARX, K.: Kapitál III. 2. zv. Bratislava 1958.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Listy o Kapitáli. Bratislava 1957.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. 3 zv. Bratislava 1977.
7. KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava 1979.
8. HEGEL, G. W. F.: Wissenschaft der Logik. B. 2. Leipzig 1951.
9. ČERNÍK, V.: Dialektický vedecký zákon. Bratislava 1964.
10. MAMARDAŠVILI, M.: Forma prevraščonnaja. In: Filosofskaja enciklopedija. 5. zv. Moskva 1970, s. 386—389.
11. VAZIULIN, V. A.: Logika „Kapitála“ K. Marxa. Moskva 1968.
12. ZELENÝ, J.: O logické struktuře Marxa Kapitálu. Praha 1962.

#### ФОРМА ЯВЛЕНИЯ И ПРЕВРАЩЕННОЕ СОЗНАНИЕ

Вацлав Черник

Хотя формы явлений вещей непосредственно и спонтанно воспроизводятся в обыденных формах мышления, они не являются чем-то простым и очевидным. Как раз наоборот, их объяснение относится к числу наиболее трудных задач науки вообще. В статье показано, как формы явлений возникают в процессе превращения имманентной меры предметов в их внешнюю меру, каким образом формальное различие между формой явления и сущностью превращается в их подлинное (количественное) различие и каким образом возникают превращенные формы проявления существенных отношений (иррациональные и мни-

мые), отражающиеся в транспонированном сознании людей. В ней анализируются характер видимости, ее объективного и субъективного моментов (вещная видимость и иллюзия) и характер фетишизма. Подвергается критике кантовское и гегелевское понимание данной проблематики. В работе показано, что Марксов метод аналитико-синтетического рассмотрения форм явлений предмета, отражающихся в обыденном сознании, является неоценимым методологическим инструментом научного познания, общественно-политической практики (играет важную роль в процессе превращения стихийной практики в практику сознательную) и критики современной буржуазной философии.

## ERSCHEINUNGSFORM UND VERKEHRTE BEWUSSTSEIN

Václav Černík

Ogleich die Erscheinungsformen der Dinge unmittelbar und spontan in üblichen Denkformen reproduziert werden, sind sie dennoch nichts Einfaches und Selbstverständliches. Das Umgekehrte ist der Fall. Ihre Erklärung gehört überhaupt zu den schwierigsten Aufgaben der Wissenschaft. Im Aufsatz wird gezeigt, wie die Erscheinungsformen im Umwandlungsprozess des immanenten Masses der Gegenstände in deren äusseres Mass entstehen, wie sich der formale Unterschied zwischen Erscheinungsform und Wesen zu deren wirklichem (quantitativem) Unterschied wird, und wie verkehrte Ausdrucksformen wesentlicher Relationen, (irrationale und imaginäre), die sich im transportierten Bewusstsein der Menschen widerspiegeln, entstehen. Analysiert wird die Natur des Scheins, dessen objektives und subjektives Moment (sachlicher Schein und Illusion) und der Charakter des Fetischismus. Die Kantsche und Hegelsche Auffassung dieser Problematik wird einer Kritik unterzogen. Es wird gezeigt, dass Marxens Methode der analytisch-synthetischen Zergliederung gegenständlicher Erscheinungsformen, die sich im alltäglichen Bewusstsein widerspiegeln, ein unschätzbares Instrument wissenschaftlicher Erkenntnis, gesellschaftlich-politischer Praxis (sie spielt eine wichtige Rolle, im Umwandlungsprozess der unbewusst gesteuerten Praxis in die bewusst gesteuerte Praxis) sowie der Kritik der gegenwärtigen bürgerlichen Philosophie darstellt.